

*О.Іванова, к.філол н., с.н.с. відділу
кодикології та кодикографії
Інституту рукопису
Національної бібліотеки України
ім. В.І. Вернадського*

**Філігранознавчий аналіз рукописів кириличної писемності XVI ст.
(за матеріалами рукописів з фондів Інституту рукопису НБУВ)**

Анотація. Висвітлено окремі аспекти філігранознавчого аналізу, здійсненого під час дослідження кириличних рукописів XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Ключові слова: філігранознавство, філіграні, рукописна книга, кирилична писемність XVI ст.

Summary. The article is focuses on the basic characteristics of the analysis of the watermarks of the manuscripts in the Vernadsky National Library of Ukraine.

Keywords: watermarks, manuscript, Cyrillic script of the XVIth century.

Філігранознавчий аналіз є першим етапом вивчення рукописної книги (далі – РК), він входить до кодикологічного описування поряд з дослідженнями оправи, мови, письма, змісту, записів та старих облікових позначок. У сучасній науці філігранознавство визначається як джерелознавча дисципліна, що вивчає філіграні, або водяні знаки. Філігранознавчий аналіз, першим завдання якого є встановлення часу створення недатованого рукопису, складається з кількох етапів: виявлення усіх філіграней рукопису за місцем їх розташування, пошук за альбомами філіграней аналогів відповідних знаків із рукописів, які містять пряму вказівку на датування, порівняння та встановлення ступеня схожості з ними тощо. Розширене вивчення філіграней передбачає також їх дослідження як об'єкта папірознавства, котре тісно пов'язане з філігранознавством, оскільки вони поєднані між собою походженням матеріалу, з якого складається книжковий

блок. Таким чином, філігранозавчий аналіз вирішує увесь комплекс питань стосовно виробництва паперу, його міграції, ринків збуту, використання паперу одного типу у різних майстернях та скрипторіях, встановлення власницьких марок тощо.

Дослідження філіграней проводилося за матеріалами рукописів, що зберігаються в ІР НБУВ; результати встановленого датування РК у процесі дослідження було опубліковано у каталозі Іванової О.А., Гальченко О.М., Гнатенко Л.А. «Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» (К., 2010).

У XVI ст. РК майже усіх країн кириличної писемності писалися на папері, крім Молдавії, де пергамен залишався домінуючим матеріалом письма аж до початку XVII ст. В інших країнах у цей час РК з пергамену з'являються дуже рідко, як правило, це книги, створені на замовлення знатних осіб, здебільшого євангелія. З чотирьох пергаменних РК, що зберігаються в ІР, три є молдавськими за походженням і одна – українська, це *Пересопницьке Євангеліє* (ф. I, № 15512). Як відомо, цей шедевр європейського книжкового мистецтва середини XVI ст. (482 пергаменних аркуші in folio) був створений коштами однієї з представниць давнього руського (українського) роду Анастасії (Параскеви) Заславської (Жеславської).

Більшість РК середньовічної доби не мають відомостей щодо осіб, котрі брали участь у створенні РК, як наслідок – більшість пам'яток не має прямого датування. Лише 32 із 263 рукописів XVI ст., що зберігаються в ІР, містять записи писців, у 30-ти з них подаються відомості про час написання кодексу, в 14-ти українських, 7-ми російських, двох білоруських, чотирьох сербських та трьох молдавських РК. Крім трьох пергаменних, решта датованих РК написані на папері, і аналіз їх філіграней підтвердив час написання, зазначений у записах писців. У більшості РК дати їх створення, які вказані у записах писців, досить близькі до датування філіграней цих

рукописів за альбомами і відрізняються на три-п'ять років, особливо це стосується РК кінця XVI ст. Отже філіграні цих РК можуть бути використані, зокрема, як аналоги філіграням недатованих рукописів в подальших дослідженнях.

Напрацьована до теперішнього часу досить велика кількість ілюстративних альбомів-довідників філіграней за датованими рукописами дає змогу уточнити час написання недатованих РК з тим чи іншим ступенем схожості з відповідними аналогами. Більшість з них мають, зазвичай, кілька різновидів, які обумовлюються зміною малюнків філіграней через недовговічність форми для виготовлення паперу або одночасним існуванням у регіонах розвинутого виробництва паперу кількох фабрик, які використовували варіанти одного водяного знака.

Серед основних альбомів довідників, які багато років використовуються дослідниками при аналізі філіграней РК, слід зазначити видання М. Лихачова, К. Тромоніна, С. Клепікова, І. Каманіна і О. Вітвицької, О. Мацюка, Е. Лауцявичуса, Ш. Бріке, Ж. Пикара, С. Мареша, багатотомну серію *Monumenta chartae Papiraceae*¹.

Датування рукописів встановлювалося з урахуванням вірогідної поправки між часом виготовлення паперу і часом створення рукопису, з урахуванням, по-перше, терміну доставки паперу до певної країни, і по-друге, тривалості використання деяких водяних знаків. Для XVI ст. прийнятий умовно термін такої поправки складає 5–10 років, але, цілком зрозуміло, що цей термін коливатиметься у значних межах відповідно до різних регіонів кириличної слов'янської писемності, тобто залежно від наближеності до регіонів виготовлення паперу, і тим більше слід враховувати різні періоди XVI ст. До того ж цей термін може бути значно скорочений для третьої чверті – кінця століття. Час між виготовленням та використанням паперу може бути простежений за датованими рукописами. Так, в Євангелії, створеному в Яворові і датованому за записом писця 1595 р. (ф. 1, № 2789), філіграні *герб Сокира* (сх. Каманін, Вітвицька № 259) та *герб Гоздава* (сх.

Каманін, Вітвіцька № 58) датуються 1592 р. Менша частина датованих рукописів містить філіграні, які відділяються від часу створення одним-двома роками і навіть збігаються. Так, в сербському і молдавському рукописах – Мінеї на липень 1571 р. (ф. 310, № 8) і Часослова 1575 р. (ф. 301, № 75 л) філіграні *якір у колі з шестикутною зіркою* (под. Лихачев № 1935) і *кабан* (тип Лихачев № 2389) датуються тими самими роками за альбомами філіграней, як і самі РК. У білоруському Апостолі 1597 р. (ф. 1, № 7462) філіграні герби *Сокира* (тип Каманін, Вітвіцька № 254), *Туна підкова* (тип Каманін, Вітвіцька № 71), *Сліповрон* (тип Каманін, Вітвіцька № 112), *Лане (Лис)* (тип Laucevičius № 1904), *Гоздава* (тип Каманін, Вітвіцька № 298) датуються відповідно 1596, 1596, 1597, 1598, 1597 і 1594 роками.

Проте не завжди час між виготовленням паперу та створенням кодексу залежить від торговельних шляхів та термінів доставки. Тріюдь Пісна, написана в Сербії (ф. 301, № 133 л), дає можливість переконатися у тому, що певні водяні знаки існували без помітних змін впродовж тривалого часу: рукопис, датований 1522 р., написаний на папері з трьома філігранями, дві з яких значно відстають за часом як від дати створення, так і між собою: *якір з шестикутною зіркою* (1530 р.), *терези з шестикутною зіркою* (1524 р.), *дві перехрещені стріли* (1516 р.).

Не всі РК вдалося атрибуувати за аналізом філіграней. Винятки здебільшого стосуються здебільшого рукописів маленького формату: у 4°, де середина філіграні розташована на зігнутому біля корінця аркуші, і особливо у 8°, як у Часослові початку XVI ст. (ф. 301, № 519 п), де філігрань *терези в подвійному колі* розділена на чотири частини: біля корінця книги, вгорі і внизу, проглядається частково; фрагменти, штучно з'єднані на кальці, дають досить приблизне уявлення, а датування ускладнюється. Ще більше утрудняє датування РК, котрі збереглися лише у фрагментах, як, наприклад, у фрагментах зі Службника (ф. I, № 2823) на п'яти розрізнених обірваних та пошкоджених аркушах, розміром 65 x 170, 100 x 170, 65 x 145, 45 x 175, 100 x 170, на котрих філіграні не проглядаються зовсім. Датування такого

рукопису – друга половина XVI ст. – було встановлено приблизно, за аналізом типу письма, ознакою, яка не піддається змінам впродовж тривалого часу.

У кількох рукописах вдалося уточнити час написання РК, встановленого за аналізом філіграней – здебільшого до певного року верхньої межі датування – за записами та іншими ознаками. Так, для сербського рукопису *Синтагма Матфея Властаря* (ф. 301, № 376 л), датованого за філігранями 1519, 1528 рр. 20-ми роками XVI ст., за вкладним записом єпископа Симеона на арк. 316, датованим 1526 р.: «Съй стьи законикъ коупи въсеосщени епискоупъ кир Симеон Рашкы. И приложи га црквы святеи Варвари мученици. въ лето 7034» (записи подаються в сучасній орфографії) – можна було звузити датування, обмеживши верхню дату цим роком. У *Збірнику полемічному* 90-х років XVI ст. (ф. 303, № 119), написаному на території України, в наявному записі півуставом писця Герасима на арк. 311 відсутні відомості щодо року створення: «слава Господу Богу, давшемоу по зачале і концѣ. Писал раб Божій Герасимъ», але рукопис містить датований дарчий запис Гедеона Балабана (арк. 1–35): «В лето от создания миру семои тысячи сто четвертого, а от воплощения Господня тысяча пятьсот девянтдесят шестого, се аз смиреннй Гедион Юриевич Балабан Архимандрит Манастира Жидичинского обители иже в святых отца нашего архиерея и чудотворца Николы Придаю и вечними часы приписую сию книгу избранну от многих святых отець на еротики вопросы и ответы до помененного місца святой обители святого Архиерея и чудотворца Николы». За цим записом верхньою датою можна вважати 1596 р., хоча відповідні аналоги всіх філіграней кодексу датовані за альбомами трохи пізнішим часом (1599–1602 рр.). Датування Псалтиря Слідуваного (ф. 302, № 20) за філігранями 40–50-х років може бути уточнене за змістом пам'ятки, яка містить, окрім іншого, службу преподобному Діонісію Глушицькому (арк. 581) за датою канонізації якого датування уточнюється (після 1547 р.).

Більшість досліджених РК XVI ст. датована у межах 10–20 років, незначна частина у межах чверті-третьої століття (19 РК) і тільки два – половиною століття².

Аналіз філіграней, окрім питань встановлення часу створення недатованих РК, також вирішує питання, пов'язані з місцем виготовлення паперу з певною філігранню. Більшість сучасних досліджень обов'язково передбачають вивчення діяльності папірень та процесу виготовлення паперу.

Як свідчить проведений аналіз паперу українських РК XVI ст., що зберігаються в ІР НБУВ, у першій чверті століття в усіх без винятку регіонах кириличної писемності для написання рукописів використовувався італійський та французький папір з філігранями *гличик з однією ручкою* різних варіантів, *рукавиця з хрестом або короною*, *долоня з короною або квіткою* різних варіантів (32 РК).

У другій третині XVI ст. на теренах України та Білорусі починають використовувати разом із французьким сілезький папір; саме на сілезькому папері з філігранню *кабан* написана переважна більшість українських та білоруських РК середини та третьої чверті XVI ст. (близько 60 РК). В останній чверті та наприкінці XVI ст. на цих територіях використовується вже лише польський та литовський папір (близько 40 РК) з філігранями гербами польських та литовських шляхетних родів. Окремі випадки свідчать про використання польського паперу на українських землях вже з середини сторіччя (3 РК). Для рукописів середини-третьої чверті XVI ст. є характерним, як правило, наявність в одному рукописі сілезького паперу з філігранню *кабан* та польського або литовського паперу з будь-яким або кількома філігранями-гербами. Так, в Апостолі (ф. 301, № 54 л) поряд з філігранню *кабан* (Лихачов № 1754) зустрічається філігрань з гербом *Сокира* (Лауцявичюс № 1670), обидві філіграні датуються 1554 р., та *герб Краківського капітула* 1564 р. (Лауцявичюс № 1614). Лише один білоруський рукопис, з тих, що зберігаються в ІР, написаний на папері італійського виробництва (Євангеліє тлумачне, ф. 303, № 113), що свідчить про широке

використання привозного паперу високого ґатунку, незважаючи на вже існуюче паперове виробництво в Польщі та Литві.

Російські РК починаючи від другої чверті XVI ст., здебільшого написані на французькому папері впродовж усього століття (36 РК). Філіграні переважно *глички* різноманітних варіантів, з *однією ручкою* протягом століття та *двома* наприкінці, з однією чи кількома *смугами, літерами* або їх сполученнями, а також філігрань *долоня*. Лише іноді трапляються випадки використання німецького паперу в середині сторіччя (2 РК) До цього варто додати, що з середини XVI ст. Московська держава вела безперервні війни з Німеччиною та Польщею, і тому будь-які широкі торговельні стосунки з цими країнами були неможливі.

Сербські РК різних періодів століття, що зберігаються в РК (12 РК), написані виключно на італійському (здебільшого венеційському) папері з філігранями *якір у колі, терези кількох варіантів, капелюх, ножиці, мушля, зірка і півмісяць, три півмісяці тощо*.

Незначна кількість болгарських РК, датована серединою сторіччя, написана переважно на сілезькому (філігрань *кабан*) і німецькому (філігрань *голова бика*) папері.

Узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати, що досвід проведення філіранознавчого аналізу за допомогою альбомів філіграней свідчить про можливість розглянути кожен альбом як сукупність встановлених фактів: використання певної партії паперу у певному місці у певний час. Набір цих фактів дає змогу застосовувати ці відомості до інших подій та уточнювати їх часові характеристики. Таким чином, кожен альбом філіграней є фактично базою знань, яка, будучи виданою, не отримує доповнень та не актуалізується: хоча в подальшому процесі досліджень знову і знову рукописи атрибутуються з тим самим номером філіграні, зазначені факти не потрапляють до первинної бази знань та не збагачують її.

Слід зазначити, що першочерговий інтерес для актуалізації вищезазначених баз знань становлять кожні нові дані за рукописами з прямим датуванням (частіше за все вони містять також інформацію про місце написання РК), які самі по собі, без наукових припущень або версій будують незалежну фактографічну базу.

Нижче наведено порівняльну таблицю, де відомості з альбомів філіграней співставлено з результатами дослідження кириличних рукописів XVI ст. з прямим датуванням.

Назва	Альбом, номер, датування	Локалізація та датування із альбому	Пряме датування	Локалізація	Назва рукопису, фонд, номер
кабан	сх. Laucevičius № 3657 (1551 р., 1554 р.)	Pasvalys Šiaulėnai	1553–1554 рр.	Києво-Печерська лавра, Україна	<i>Патерик Києво-печерський</i> Ф. 306, № 386 п
кабан	сх. Laucevičius № 3659 (1558 р.)	Vilnius	1553–1554 рр.	Києво-Печерська лавра, Україна	<i>Патерик Києво-печерський</i> Ф. 306, № 386 п
якір колі	упод. Briquet № 567 (1588 р.)	Mantoue	1593 р.	Сербія	<i>Триодь цвітна</i> Ф. 301, № 144 л
герб Рейнерс а (ап. Петро)	тотож. Nostitz, № 312 (1594 р.)	Brieg	1596–1601 рр.	Супрасль, Білорусь	<i>Ірмологіон</i> Ф. I, № 5391
гличик із двома ручками	тип Briquet № 12862 (1521 р.)	Douai	1515 р.	Росія (Твер?)	<i>Устав церковний</i> Ф. 301, № 193 л
гличик із однією ручкою	под. Briquet № 12613 (1504–1515 рр.)	Anvers 1502-1503, Maëstricht 1504, Utrecht 1514, Luxeuil 1515	1515 р.	Росія (Твер?)	<i>Устав церковний</i> Ф. 301, № 193 л
кабан	под. Briquet № 13574 (1505 р.)	Breslau 1503, Neisse 1505	1515 р.	Росія (Твер?)	<i>Устав церковний</i> Ф. 301, № 193 л
герб Сокира	сх. Каманін, Вітвіцька № 259 (1592 р.)	Волинь	1595 р.	Яворів, Україна	<i>Євангеліє тетр</i> Ф. I, № 2789
герб Гоздава	сх. Каманін, Вітвіцька № 58 (1592 р.)	Волинь	1595 р.	Яворів, Україна	<i>Євангеліє тетр</i> Ф. I, № 2789
герб Сліповрон	тип Laucevičius № 2730 (1600 р., 1601 р.)	Vilnius Kaunas	90-ті роки XVI ст. до 1596 р.	Україна	<i>Збірник полемічний</i> Ф. 303, № 119
герб Єліта	под. Laucevičius № 1548 (1602 р.)	Raseiniai Vilnius	90-ті роки XVI ст. до 1596 р.	Україна	<i>Збірник полемічний</i> Ф. 303, № 119
герб Єліта	тип Мацюк № 132, 133 (1599–1602 рр.)	Лівчиці Лівчиці	90-ті роки XVI ст. до 1596 р.	Україна	<i>Збірник полемічний</i> Ф. 303, № 119
риба колі, над нею літери ГС	всх. Briquet № 12430 (1574–1579 рр.)	Bromberg 1574-1579 Nackel 1579	1579 р.	Копенгаген, Данія	<i>Євангеліє тетр</i> Ф. 312, № 32
якір колі	упод. Лихачев № 1935 (1571 р.)	Сербія	1571 р.,	Сербія (або Боснія)	Мінея місячна на липень Ф. 310, № 8

Назва	Альбом, номер, датування	Локалізація та датування із альбому	Пряме датування	Локалізація	Назва рукопису, фонд, номер
шестикутною зірочкою					
герб Сліповрон	под. Каманін, Вітвіцька № 396 (1600 р.)	Волинь	1600 р.	Михайлівський Золотоверхий монастир, Київ, Україна	Міня місячна на лютий Ф. 307, № 425
голова бика	тип Лихачев № 3420 (1538 р.)	Венеція	бл. 1561 р	Молдавія	Збірник слів та повчань Ф. 313, № 47
якір коли	у Тип Лихачев № 3426 (1561 р.)	Венеція	бл. 1561 р	Молдавія	Збірник слів та повчань Ф. 313, № 47
кабан	тип Лихачев № 3295 (1554 р.)		бл. 1561 р	Молдавія	Збірник слів та повчань Ф. 313, № 47
кабан	тип Лихачев № 1754 (1554 р.)				Збірник слів та повчань Ф. 313, № 47
кабан	тип Лихачев № 3280 (1564 р.)	Краків (?)	бл. 1561 р.,	Молдавія	Збірник слів та повчань Ф. 313, № 47
дві схрещені стріли	под. Briquet № 6281 (1516 р.)	Florence 1515–1516, Venice 1501–1504, Vienne 1502, Florence 1510–1513	1522 р.	Сербія (Афон?)	Триодь пісна Ф. 301, № 133 л
терези у колі з шестикутною зіркою	под. Briquet № 2518 (1524 р.)	Einsenkapell 1524	1522 р.	Сербія (Афон?)	Триодь пісна Ф. 301, № 133 л
якір коли з шестикутною зіркою	у под. Briquet № 484 (1530 р.)	Salzburg	1522 р.	Сербія (Афон?)	Триодь пісна Ф. 301, № 133 л
герб Любича	сх. Каманін, Вітвіцька № 52 (1590 р.)	Волинь	[1590–1591 pp.]	Михайлівський Золотоверхий монастир, Київ, Україна	Міня місячна на червень-серпень Ф. 307, № 427
герб Любича	сх. Каманін, Вітвіцька № 102 (1589–1591 pp.)	Волинь	[1590–1591 pp.]	Михайлівський Золотоверхий монастир, Київ, Україна	Міня місячна на червень-серпень Ф. 307, № 427
герб Любича	сх. Каманін, Вітвіцька № 82, (1586–1588 pp.)	Волинь	[1590–1591 pp.]	Михайлівський Золотоверхий монастир, Київ, Україна	Міня місячна на червень-серпень Ф. 307, № 427
герб Любича	сх. Каманін, Вітвіцька № 83 (1586–1588 pp.)	Волинь	[1590–1591 pp.]	Михайлівський Золотоверхий монастир, Київ, Україна	Міня місячна на червень-серпень Ф. 307, № 427
герб Сокира	сх. Каманін, Вітвіцька № 237 (1590 р.)	Волинь	[1590–1591 pp.]	Михайлівський Золотоверхий монастир, Київ, Україна	Міня місячна на червень-серпень Ф. 307, № 427
лілія на щиті, над ним корона	под. Каманін, Вітвіцька № 288 (1580–1583 pp.)	Волинь	[1590–1591 pp.]	Михайлівський Золотоверхий монастир, Київ, Україна	Міня місячна на червень-серпень Ф. 307, № 427
герб із трьома ліліями	под. Briquet № 1718 (1519–1526 pp.)	Neubourg 1519, Thury-Harcourt 1526	1534 р.	Росія	Триодь пісна Ф. 302, № 16
літера Р	под. Briquet № 8636 (1518–1528 pp.)	Leyde 1509–1518, Amsterdam 1508, Lille 1508–1510, Langre 1510, Anvers 1512–1519, St-Omer 1512–1521,	1534 р.	Росія	Триодь пісна Ф. 302, № 16

Назва	Альбом, номер, датування	Локалізація та датування із альбому	Пряме датування	Локалізація	Назва рукопису, фонд, номер
		Düsseldorf 1513, Sassenberg 1513–1516, Tours 1514, Osnabrück 1518–1527, Leeuwenhorst 1519–1529, Namur 1520, Utrecht 1520			
рукавичка з квіткою	под. Laucevičius № 3581 (1524 р.)	Trakai	1534 р.	Росія	<i>Триодь пісна</i> Ф. 302, № 16
долоня	под. Лихачев № 1573 (1530 р.)		1534 р.	Росія	<i>Триодь пісна</i> Ф. 302, № 16
рукавичка з п'ятилиником над нею	сх. Briquet groupe de № 10715-10719 (1515 pp.)	Toledo 1502, Gênes 1507–1519, Provence 1512–1527, Rome 1515	1519 р.	Кучевиця (Сербія?)	<i>Триодь пісна</i> Ф. 301, № 369 п
капелью з п'ятилиником над ним	сх. Briquet № 3409 (1519 р.)	Vicence 1519, Syracuse 1504, Treviso 1523, Steyr 1527	1519 р.	Кучевиця (Сербія?)	<i>Триодь пісна</i> Ф. 301, № 369 п
терези у колі з шестикутною зіркою над ними	тип Briquet № 2586 (1502-1506 р.)	Florence 1505, Seyboldsdorf 1505, Hermannstadt 1502–1506	1519 р.	Кучевиця (Сербія?)	<i>Триодь пісна</i> Ф. 301, № 369 п
ножиці	сх. Briquet № 3732 (1518 р.)	Venice	1519 р.	Кучевиця (Сербія?)	<i>Триодь пісна</i> Ф. 301, № 369 п
герб Єліта	сх. Каманін, Вітвіцька № 137 (1578–1583 pp.)	Волинь	1581 р.	с. Хорошів Волинь, Україна	Новий завіт Ф. 307, № 421
герб Єліта	сх. Laucevičius № 1522 (1581 р., 1582 р.)	Trakai Kaunas	1581 р.	Волинь, Хорошів	Новий завіт Ф. 307, № 421
герб Габданк	сх. Laucevičius № 1040 (1589 р., 1590 р.)	Vilnius L. Brasta	1581 р.	Волинь, Хорошів	Новий завіт Ф. 307, № 421
підкова	сх. Каманін, Вітвіцька № 18 (1581 р.)	Волинь	1581 р.	Волинь, Хорошів	Новий завіт Ф. 307, № 421
хрест з літерою W	сх. Briquet № 5603 (1575 р.)	Héricourt 1575, Franche-Comté 1576	1581 р.	Волинь, Хорошів	Новий завіт Ф. 307, № 421
терези у подвійному колі,	тип Briquet № 2480 (1496–1521 pp.)	Venice 1490, Udine 1493, Wiener-Neustadt 1507, Breslau 1507–1515, Laibach 1510–1526, Olmütz 1511–1514, Hongrie 1515, Graz 1516–1519, Draubourg 1521	1575 р.	Сербія	<i>Часослов</i> Ф. 301, № 75 л
терези в подвійному колі	Лихачев № 3723, 3414 (кін. XV – поч. XVI ст.)	Трансільванія	1575 р.	Сербія	<i>Часослов</i> Ф. 301, № 75 л
герб Єліта	тип Мацюк № 134 (1601–1604 pp.)	Лівчиці	1587 р.	Львів (?)	<i>Бесіди Іоанна Златоуста на Євангеліє від Іоанна</i> Ф. 303, № 112
герб Сокира	тип Каманін, Вітвіцька № 239 (1590 р.)	Волинь	1587 р.	Львів (?)	<i>Бесіди Іоанна Златоуста на Євангеліє від Іоанна</i> Ф. 303, № 112
поштовий ріжок на гербовому щиті	тип Laucevičius № 2978 (1593 р.)	Raseiniai	1587 р.	Львів (?)	<i>Бесіди Іоанна Златоуста на Євангеліє від Іоанна</i> Ф. 303, № 112
герб Любич	сх. Мацюк № 267 (1585–1586 pp.)	Буськ	1587 р.	Львів (?)	<i>Бесіди Іоанна Златоуста на Євангеліє від Іоанна</i> Ф. 303, № 112
герб	тип Каманін, Вітвіцька	Волинь	1587 р.	Львів (?)	<i>Бесіди Іоанна Златоуста</i>

Назва	Альбом, номер, датування	Локалізація та датування із альбому	Пряме датування	Локалізація	Назва рукопису, фонд, номер
Яструбок під короною	№ 36–38 (1582–1586 рр.)				на Євангеліє від Іоанна Ф. 303, № 112
рука в манжеті з трилисником над нею	под. Briquet № 11465 (1530–1536 рр.)	Maëstricht 1516, Bielefeld 1515, Cologne 1520, Pierrefort 1526–1534, Lunebourg 1528–1535, Hambourg 1529–1532, La Chaussée 1530, Bruxelles 1530–1534, Lauert (nassau) 1531, Bar-le-Duc 1532–1536, Etein 1533, Namur 1534, Coblentz 1534, Trèves 1534–35, Joinville 1535, Souilly 1535, Grevenbroich 1536, Maëstricht 1540, L'Ecluse 1528	1539 р.	Богоявленський Аврааміїв монастир, Ростов Великий, Росія	Ліствиця Ф. 160, № 408
колесо	тип Лихачев № 1511 (1524 р.)	Троице-Сергиев	1539 р.	Богоявленський Аврааміїв монастир, Ростов Великий, Росія	Ліствиця Ф. 160, № 408
літера Р із квіткою над нею	под. Briquet № 8719 (1575 р.)	Fürstenu 1575, Coblentz 1582	1573 р.	Псков Росія (?)	Триодь цвітна Ф. 310, № 5
літера Р із квіткою над нею	под. Briquet № 8893 (1575–1576 рр.)	Ribeauvillé 1561, Marbourg 1575–1576	1573 р.	Псков Росія (?)	Триодь цвітна Ф. 310, № 5
літера Р із квіткою над нею	тип Briquet № 8719 (1574 р.)	Fürstenu	1573 р.	Псков Росія (?)	Триодь цвітна Ф. 310, № 5
літера Р із квіткою над нею	тип Briquet № 8722 (1584 р.)	Marast 1584	1573 р.	Псков Росія (?)	Триодь цвітна Ф. 310, № 5
кабан	сх. Лихачев № 2988 (1562 р.)		1570 р.	Україна (?)	Євангеліє тетр Ф. 301, № 39 л
лев із гербом у лапах	сх. Laucevičius № 2305 (1568 р.)	Пинск	1570 р.	Україна (?)	Євангеліє тетр Ф. 301, № 39 л
Сфера	сх. Briquet № 14013 (1570 р.)	Angoulême	1571 р.	Росія	Златоуст річний Ф. 310, № 15
рука з короною	сх. Briquet № 10919 (1564 р.)	Tulle	1571 р.	Росія	Златоуст річний Ф. 310, № 15
герб Сокира	тип Каманін, Вітвіцька № 254 (1596 р.)	Волинь	1597 р.	м. Четвертня, Волинь	Апостол Ф. I, № 7462
герб Тупа підкова	тип Каманін, Вітвіцька № 71 (1596 р.)	Волинь	1597 р.	м. Четвертня, Волинь	Апостол Ф. I, № 7462
герб Сліпврон	тип Каманін, Вітвіцька № 112 (1598 р.)	Волинь	1597 р.	м. Четвертня, Волинь	Апостол Ф. I, № 7462
герб Лапе (Лис)	тип Laucevičius № 1904 (1597 р.)	Raseiniai	1597 р.	м. Четвертня, Волинь	Апостол Ф. I, № 7462
герб Гоздава	тип Каманін, Вітвіцька № 298 (1594 р.)	Волинь	1597 р.	м. Четвертня, Волинь	Апостол Ф. I, № 7462
Терези	тотож. Лихачев № 1673 (1539 р.)	Слуцьк	бл. 1540 р.	Білорусь?	Євангеліє тлумачне Ф. 303, № 113
гличик із розеткою	тип Briquet № 12757 (1583 р.)	Almenèches	1590 р.	Росія	Устав церковний Ф. 302, № 18

Назва	Альбом, номер, датування	Локалізація та датування із альбому	Пряме датування	Локалізація	Назва рукопису, фонд, номер
ю, квіткою та літерами /P					
гличик із малюнком (?)	тип Лихачев № 4102 (1590 р.)	Прилуцький мон	1590 р.	Росія	<i>Устав церковний</i> Ф. 302, № 18
гличик із літерами SP (?)	тип Briquet № 12813 (1580–1582 рр.)	Le Mans 1582	1590 р.	Росія	<i>Устав церковний</i> Ф. 302, № 18
гличик із літерами PIG	сх. Briquet № 12740 (1588 р.)	St-Omer	1599–1600 р.	Росія	<i>Пролог на березень-серпень</i> Ф. 310, № 19

За прийнятою методикою аналізу філіграні вказується ступінь її ідентифікації: тотожність (повний збіг контурів знака і розташування філіграні), схожість (збіг знаків у всіх деталях при незначній розбіжності контурів), подібність (подібність у загальній композиції малюнків і деталях), тип (подібність у загальній композиції малюнків). Варто зазначити, що при поповненні запропонованих баз знань, доцільним було б враховувати ступінь схожості філіграней та їх аналогів у виданих альбомах, виключаючи для розгляду такий ступінь як тип. При порівнянні з аналогом за «типом» спостерігаємо значну розбіжність у датах, що видно в таблиці за такими РК: *Бесіди Іоанна Златоуста на Євангеліє від Іоанна*, ф. 303, № 112 (різниця 13 років), *Тріодь цвітна*, ф. 310, № 5 (різниця 11 років), *Бесіди Іоанна Златоуста на Євангеліє від Іоанна*, ф. 303, № 112 (різниця 6 років).

Структура вищенаведеної таблиці може стати базовою для створення загальнодоступного інформаційного ресурсу, який міг би значно прискорити та полегшити процес філігранознавчого аналізу. Дані з альбомів філіграней та опублікованих каталогів разом з результатами поточних досліджень можуть стати основним джерелом для заповнення та актуалізації зазначеного інформаційного ресурсу.

---

¹ Лихачев Н.П. Палеографическое значение бумажных водяных знаков, знаков : В 3-х томах. – СПб., 1899; Тромонин К.Я. Изъяснение знаков, видимых в писчей бумаге. – М., 1844; Клепиков С.А. Филигрانی и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX века. – М., 1959; Каманін І., Вітвіцька О. Водяні знаки на папері українських документів XVI–XVII вв. – К., 1923; Мацюк О.Я. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – К., 1974; Laucevicius E. Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. – Vilnius, 1967; Briquet C. Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier. – Leipzig, 1907–1923. – Vol. 1–4; Die Kronen – Wasserzeichen. Findbuch I: der Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptsachsarchiv Stuttgart / Bearbeitet von Gerhard Piccard. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1961; Die Ochsenkopf – Wasserzeichen. Findbuch II, 1–3: der Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptsachsarchiv Stuttgart / Bearbeitet von Gerhard Piccard. – Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1966; Mareş C. Al Filigranele Hîrtiei Intrebuintatein în tarile Române în second al XVI-lea. – Bucureşti, 1987; Monumenta chartae Papiraceae Historiam illustrantia or Collection of Works and Documents illustrating the History of Paper, Hilversum, The Paper Publications Society. – Amsterdam, 1950–1962.

² Іванова О.А., Гальченко О.М., Гнатенко Л.А. Слов'янська кирилична рукописна книга XVI ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І Вернадського : наук. кат. : палеогр. альбом. – К., 2010. – С. 436–438.